

RAVENNA HELSON

University of California, Berkeley

A SZEMÉLYISÉGMÉRÉS ALKALMAZÁSA AZ IRODALOM TANULMÁNYOZÁSÁBAN

A személyiség felmérésére vonatkozó metodikák és fogalmak alkalmazása az irodalom tanulmányozásában ígéretes és egyúttal kiaknázatlan kutatási terület. Dolgozatomban ismertetni fogom a személyiség mérésének körülményeit, majd pedig azt fogom tárgyalni, hogy a mérés módszerei mennyire alkalmazhatók az életrajzok, az irodalom és a film esetében.

A személyiség kutatása — számos e témakörbe vágó munka hatására — az 1930-as évek közepén kezdett el tért hódítani az Egyesült Államokban. Az egyik ilyen munka a Harvard Egyetem Pszichológiai Klinikáján dolgozó Henry Murraynak és munkatársainak „A személyiség kutatása” című műve volt (MURRAY, 1938). Murrayt olyan módszerek és fogalmak kialakítása érdekelte, amelyek alapján megismerhetővé válna a személyiség pszicho-dinamikus és pszicho-szociális komplexitása. Rendkívül rugalmas fogalmi keretet fejlesztett ki, és egy pszichológusokból álló csoportot használt fel arra, hogy ugyanazon egyéneken tanulmányozza a személyiség különböző aspektusait.

Murray egyik tanítványa és egyben munkatársa, Donald W. MacKinnon lett a Kaliforniai Egyetem Berkeleyben működő tagozatán a Személyiségmérő és Kutató Intézet (Institute of Personality Assessment and Research = IPAR) első igazgatója. Az 1950-es években MacKinnon köré kiváló szakmai gárda szerveződött, mely számos módszert fejlesztett ki a személyiség szubjektív megítélésének kvantitatív körülhatárolására. Mielőtt ezeknek a módszereknek némelyikét leírnánk, elmondanám, hogyan történik az említett intézetben a személyiség mérése. A kísérleti személyeket általában egy teljes napra vagy pedig a hét végére hívják be. Lehetnek katonatisztek, orvostanhallgatók, építészek, írók, matematikusok. Míg az Intézetben tartózkodnak, sokféle tesztet végeztetnek velük — érdeklődésükről, személyiségükről készítenek szinte leltárszerű felméréseket, projektív teszteket, intelligencia teszteket és perceptuális-kognitív teszteket végeztetnek velük. Részt vesznek csoport-megbeszéléseken is, kitalálósdit játszanak és az intézeti stábból kijelölt megfigyelőkkel együtt étkeznek. Csak amikor a kísérletben részt vevők hazamennek, akkor kezdődik meg az intézeti személyzet számára az igazi munka. Ekkor osztályozóskálát, tulajdonságlistákat, és Q csoportosítást alkalmazva (amelyeket majd alább sorra veszünk) kell a személyeket kiértékelniük. Amikor egy megfigyelőcsoport által adott leírást összesítenek, jól megítélhetővé válik az egyén személyisége, és természetesen sort lehet keríteni az egyének alcsoportjainak komplex leírására is. A személyiséget érintő mennyiségi benyomások — amelyek egyébként a társas tevékenység során tanúsított viselkedésükre alapozottak —, jól kombinál-

hatók a tesztekől és listákból, valamint az interjúkból és az élettörténetekből nyert adatokkal, s így rendkívül gazdag adattárat alkotnak.

Az osztályozó skála alapján történő minősítés metodikája közismert, de mielőtt még továbbhaladnánk, hadd foglalkozzam tömören a tulajdonságlistával (ACL) és a Q csoportosítással. E módszereknek az a céljuk, hogy a különböző megfigyelőktől nyert adatokról összehasonlítható és kvantifikálható leírásokat nyerjünk. Az IPAR-ban alkalmazott ACL listát Gough fejlesztette ki (GOUGH és HEILBRUN, 1980). A lista a hétköznapi nyelvhasználatból szelektált, 300 melléknevet tartalmaz. A megfigyelő megjelöli mindazokat a mellékneveket, amelyek egy személy leírására vonatkoztathatók, és kihagyja azokat, amelyek erre nem alkalmasak. Az ACL-t bárki könnyen alkalmazhatja, rövid időt vesz igénybe, és rendkívül sok kontextusban fel lehet használni.

Egy Q csoportosítás 50–100 tételből áll. Ezek mindegyike egy-egy fontos jellemző vonást ír le (például a hatalom áll figyelme középpontjában; értékeli a hatalmat önmagában és másokban). A megfigyelőtől azt kérjük, hogy a tételeket úgy helyezze el, hogy a megfigyelt személyre vonatkozó jegyek a legjellemzőbbektől a legkevésbé jellemzőig kövessék egymást. Természetesen a skála minden egyes pontjához több egymáshoz hasonló tétel is tartozhat. A Q csoportosítás ipsatív vagy személy-centrikus: a feladat a személyiségjellemzők összehasonlítása, tekintetbe véve azok viszonylagos dominanciáját az egyénben. Ilyen módon ez a metodika különbözik az egyéni sajátosságokat minősítő megközelítéstől, amely egyazon sajátosságra koncentrálna hasonló össze különböző egyéneket. Az IPAR-ban számos Q csoportosítási eljárást fejlesztettek ki; mi a 100 egységből álló kaliforniai Q-készletet (California Q deck) használtuk fel (BLOCK, 1961), melynek segítségével átfogó képet kaphatunk a személyiségről, a modern elméletek és kutatási szemléletek fogalmainak megfelelően. A legkevésbé jellemzőtől a legjellemzőbb jegyekig mutató skálán kilenc fokozat szerepel. Öt tétel a legszélsőségesebb kategóriába tartozik, 8 az előbbiekhöz legközelebbinek tartott szélsőséges esetek közé, ezután 12, 16, majd pedig 18 tétel a középső tartományban szerepel, azaz semleges (nem jellegzetes, de nem is jellegtelen). A Q csoportosítás leírásainak a megbízhatósága kielégítő. E kaliforniai Q-készlet feldolgozása húsz perctől egy óráig terjedő időt igényel, s a pszichológiában még kevésbé járatos laikus személyek is könnyűszerrel meg tudják oldani.

A személyiségmérés gyakorlati alkalmazására az irodalomban és a filmművészetben két módszert fogok ismertetni. Mivel a személyiségmérés technikájának a feladata a *személyiségek* leírása, ennél fogva a felhasználás legközvetlenebb módja az, ha a technikát az életrajzok, az irodalom és a film *szereplőinek* a leírása során használjuk fel. Sok tanulmány egyértelműen ezt a célt követi. HALÁSZ (1984) amellett érvel, hogy amikor megismerjük egy történet szereplőit, akkor már olyan ismereteknek is a birtokában lehetünk, amelyek segítségével tudhatjuk, hogy mi fog történni az adott történetben. Henry James a következőket írta: „Mi más lenne esetleges mint a jellemábrázolás? Mi más lenne a jellem mint az esetleges meghatározása?” Az irodalmi alkotás koherenciája, amiről BEAUGRANDE (1984) fejtette ki a véleményét, lehetővé teszi azt, hogy sok problémát kizárólagosan a jellemekre összpontosítva tanulmányozzunk.

A jellembrázolás

Úgy vélem, hogy e téren a személyiségmérési eljárást először BARRON és ROSENBERG alkalmazták (1970). Ők Lear király jellemzését kérték a színházlátogatóktól, méghozzá egy olyan időszakban, mikor a király szerepét a darab két egymást követő előadásán más-más színész alakította. Persze nem feltétlenül szükséges az, hogy lássuk is a személyt ahhoz, hogy jellemezni tudjuk. CRAIK és munkatársai (1977) rámutattak a Q csoportosítás alkalmazhatóságának a lehetőségére a történelmi személyiségekről készült tanulmányokban. Az 1. táblázat a Hitler személyét jellemző és nem jellemző vonásokat tartalmazza. Az adatok 11 olyan „megfigyelőtől” származnak, akiknek ismeretei Hitlerről szóló életrajzokból vagy Walter C. Langer és Erik Erikson leírásából valók.

1. táblázat

Adolf Hitler jellemzése Q csoportosítással

Legjellemzőbb (5 tétel):

Túlzottan büntető; általában áthárítja a felelősséget vagy fondorlatokat sző.

Rendkívülien önbecsülő.

Kedélyállapota ingadozó.

A hatalom befolyásolja; értékeli önmaga vagy mások hatalmát.

Verbálisan szabadon fejezi ki magát; jól ki tudja fejezni gondolatait.

Rendkívül jellemző (8 tétel):

Alattomos és álnok, mesterkedő, opportunist.

Törékeny önvédelmi rendszerrel rendelkezik; beilleszkedésre kevésbé alkalmas; stressz vagy trauma hatására dezorganizálódik és elveszi alkalmazkodóképességét.

Könnyen átadja magát a személyes fantáziának, az ábrándozásnak, és a képzeletbeli spekulációknak.

Távolságot tartó emberekkel való kapcsolatában; elkerüli a szoros személyes kapcsolatokat.

Általában bizalmatlan az emberekkel szemben; megkérdőjelezi motivációikat.

Viselkedése és attitűdjei megjósolhatatlanok és változékonyak.

Rendkívülien érdeklő — akár tudatosan vagy tudattalanul — személyiségének megfelelő volta. (Ebben a tekintetben klinikai kiértékelés szükséges.)

Úgy reagál az aggasztó dolgokra és a konfliktusokra, hogy nem hajlandó felismerni létezésüket; elfojtó disszociatív tendenciák.

Legkevésbé jellemző (5 tétel):

Nyíltan bizalomgerjesztő és felelősségteljes személy.

Úgy érzi, hogy az életnek nincs személyes jelentősége.

Nyugodt, kipihent ember benyomását kelti viselkedése.

Egyenes, belsőleg kiegyensúlyozott személyiséggel rendelkezik.

Udvarias természetű, emocionálisan semleges.

Megjegyzés:

Ezt az anyagot CRAIK tanulmányából (1977) emeltük ki. A tételek 11 „megfigyelő” Q-válaszainak átlagolt helyzetét mutatják.

Egy másik tanulmányban Craik „megfigyelőkből” álló csoportja elolvasta a Woodrow Wilsonról szóló két könyv egyikét; a George és George által készített életrajzot, vagy Freud és Bullitt munkáját. A kétféle hallgatói csoporttól nyert Wilsonra vonatkozó Q csoportosítás (az egyik hallgatói csoport az egyik életrajzot olvasta el, a másik a másikat a fent említettek közül) összevetése alapján lehetőség nyílt a két nézet között mutatkozó rendkívüli hasonlóságokra rámutatni (a korreláció .67 volt). Az eltéréseket is pontosan meg lehetett állapítani e próbával (CRAIK, 1982).

Biztos vagyok abban, hogy elképzelhetők az irodalom és a film pszichológiájában olyan problémák, amelyeket ezekkel a technikákkal meg lehet vizsgálni, s így mennyiségi mutatókkal kifejezhetők lehetnek a hősökről alkotott szubjektív benyomások.

Az irodalmi alkotás mint „személyiség”

Némileg eltér a fentiektől ahogy a személyiség-mérés technikáját alkalmaztam az irodalomra. Jómagam az irodalmi művet a szerző személyisége projektív kifejezéseként fogom fel, legalábbis részben annak, valamint azt feltételezem, hogy magának a műnek is van személyisége, „saját élete”, koherens struktúrája, tematikája, egyéni sajátosságai, fontos szereplői és egyéb aspektusai, amelyek számos tekintetben hasonló módon írhatók le, mint valóságos egyéneké.

Vizsgálatomban először a gyermekek számára írt, gazdag képzelőerőt igénylő irodalommal foglalkoztam, amelyet a továbbiakban fantáziatörténeteknek fogok nevezni. Ezek rövidek és világosak, gyakran irodalmilag jó alkotásoknak minősíthetők. Az előnyeiket LINDAUER (1984) fejti ki. Gondoljunk csak olyan művekre, mint az „Alíz a Csodaországban”, „Pinocchio”, „Pan Peter”, a „Nyolcvan nap a Föld körül”, az „Óz, a csodák csodája”, „Mary Poppins” stb. A fantáziatörténetek jellemei általában sztereotipikusak (vagy archetipusokra épülnek). Nem lenne helyes és indokolt Q csoportosítással leírni őket. Ehelyett egy kódolási vázat alakítottam ki, amelynek egyes részei a történet különböző vonásait jellemzik, éppúgy mint ahogyan a személyiségmérő leírásokban megkíséreljük a személyiség különböző szempontjait tanulmányozni. Osztályozó skálákat, tulajdonság listát és egyéb eszközöket alkalmaztam azért, hogy a történetet olvasó kísérleti személyek tapasztalatai összehasonlíthatóak és kvantifikálhatók legyenek. Legfőképpen az irodalmi mű leírása állt érdeklődésem középpontjában, de — mivel a személyiségméréssel foglalkozók többnyire saját előítéleteiket is elemzés alá vetik — figyelemmel kell követni az egyes olvasók közötti individuális különbségeket is. A 2. táblázat bemutatja annak a kódolási váznak az első oldalát, amelyik Murray módszerét alkalmazva tárja fel a formális jellemvonásokat és a „szükségleteket”, — de a műfajra vonatkoztatja azokat. A többi lap a karaktertípusokkal és a köztük fennálló kapcsolatokkal, a környezettípusokkal, a történetre vonatkoztatható melléknevekkel, a stilisztikai pozitívumokkal és a gyengeségekkel, és hasonló tényezőkkel foglalkozik.

A gyermekek számára készített fantáziailrodalom kódolási vázának első lapja

Könyv: _____ Kiadás éve: _____

- I. Azt kérjük Öntől, hogy rangsorolja az alábbi tételeket aszerint, hogy az adott könyvben milyen hangsúlyt kapnak. (5. számmal jelölje meg a legfontosabbat, 4. számmal a fontossági sorrendben az előzőhöz legközelebb állót stb.)
 - _____ Környezet, hangulat
 - _____ Személyiség, jellemfejlődés, vagy a szereplők közti viszonyok
 - _____ Cselekmény, akció
 - _____ Verbális vagy képzeletbeli játék, humor
 - _____ A részek analízise, hogyan funkcionálnak az egyes dolgok, eszközök, térképek stb.
- II. Bekarikázva az adott számot, érzékeltesse 5 jegyből álló skálán azt, hogy az alább felsorolt tételek milyen hangsúlyt kapnak (aszerint, hogy ténylegesen mi történik az adott könyvben – nem kell szükségszerűen az író értékeit alapul venni):
 - 5 4 3 2 1 Végrehajtás (egy cél vagy kielégítő állapot elérése együttműködés útján)
 - 5 4 3 2 1 Teljesítmény (a győzelem vagy nyereség és/vagy az egyéni hősiesség tett kihangsúlyozása)
 - 5 4 3 2 1 Agresszió (küzdelem, erőszak, zavar, káosz, vetélkedés, katasztrófa)
 - 5 4 3 2 1 Rend (egy szervezett állapot elérése a szakadár vagy kaotikus elemek ellenőrzése árán vagy felülkerekedéssel rajtuk; az ilyen elemek megszüntetése vagy különválasztása)
 - 5 4 3 2 1 Rend (kísérlet arra, hogy a dolgok számára megtaláljuk a megfelelő helyet vagy felhasználhatóságot; kísérlet arra, hogy a dolgokat vagy az embereket megfelelő viszonyokba hozzuk; a dolgok találékony felhasználásának felfedezése)
 - 5 4 3 2 1 Exploráció vagy felfedezés (földé, barlangoké, kincse stb. – anyagi vagy funkcionális)
 - 5 4 3 2 1 Kapcsolat a szellemivel, mágikussal, csodával vagy irreálissal
 - 5 4 3 2 1 Gyengéd érzés, intim kapcsolat, szerelem vagy szépség nyújtása
 - 5 4 3 2 1 Vágyak kielégülése; híressé, gazdaggá válás, szórakozás, izgatottság, jó ételek fogyasztása stb.
 - 5 4 3 2 1 Önbizalom; vagy kisebbségi érzés, függőség érzete.

A kódolási váz kifejlesztése során sokoldalú leíró eszközt próbáltam meg kialakítani, de számos speciális célom is volt, amelyekre rövidesen visszatérek.

Egy történet-készletet választottunk ki abból a célból, hogy csökkentsük az egyedi ízlés szerepét, az egyedi idő-periódusok hatásait, és egyéb tényezőket. A minta kiválasztására tett erőfeszítéseinket nagyon fontosnak tartottuk. Például úgy ítéltük meg, hogy az idősebb gyermekek (8–12 éves) által olvasott könyveket kell kijelölnünk, mivel az előzetes kutatómunka folyamán kiderült, hogy a fiatalabb gyermekek által olvasott rendkívül jó könyvek sem tudnák feloldani azt a hátrányt, amely abból származna, hogy az ilyen források sokkal kevésbé komplexek, mint az idősebb gyermekeknek szánt könyvek.

Segítségemre voltak a gyermekirodalomban jártas könyvtárosok, *értékelő-elemző* minőségben. Ők töltötték ki — minden egyes könyv esetében — a kódolt kérdőívet. A gyermekirodalomról különböző nézeteket valló *szakértői csoport* értékelte a könyveket a kreativitás szempontjából. A szakértők mindkét nemből való angolok vagy amerikaiak voltak. Mind az értékelő-elemzők, mind pedig a szakértők megbízhatónak bizonyultak. Egyetértek SIMONTONnal (1984) abban, hogy hajlamosak vagyunk alulbecsülni az irodalmi értékek megítélésére vonatkozó egyetértés mértékét — valószínűleg azért, mert az egyet nem értés vagy a megkülönböztetés nehézségére utaló területek számunkra jóval érdekesebbek.

Az olvasó mindezek után arra gondolhat, hogy nagy erőfeszítést jelentett számunkra a jelen tanulmány alapjainak a lefektetése. Ez valóban így is volt. Nem vállaltuk volna a nehézségeket, ha nem hittünk volna abban, hogy egy sor szignifikáns viszonyt sikerül majd feltárnunk. A gyermekek számára készült fantáziailrodalom esetében számos probléma foglalkoztatott. Az egyik a tudattalannak a kifejeződése, amely ezekben a történetekben olyan jól megmutatkozik a kreativitás különböző szintjein. A másik problémakört a fantáziailrodalomban megmutatkozó nembeli eltérések jelentették. A gyermekirodalom azon kevés számú kreatív tevékenységi formák közé tartozik, amelyekben több mint 100 éve egyenlő arányban veszik ki részüket férfiak és nők. Végül pedig, habár a könyvekkel kezdtem el kutatásaimat, azt reméltem, hogy majd sort keríthetek maguknak a szerzőknek a tanulmányozására is, és rá tudok mutatni arra, hogy volt-e kapcsolat a szerző személyisége, munkastílusa és az általa írt könyvek jellege között. Az idő teltével még egyéb kérdéscsoportok is felbukkantak.

Munkamódszerem helyességét néhány eredmény alátámasztja. Az egyik ilyen eredményt a 2. táblázatban bemutatott változók clusteranalízise nyújtotta. Az egyik clusterben a legnagyobb súlya a teljesítménynek és az agressziónak, a másikban a helyszínnak és a gyengéd emócióknak, egy továbbiiban pedig a vágy kielégítésnek, a cselekményszövésnek, valamint a szójátéknak és a humornak volt. A clusteranalízis módszerével a fantáziailrodalom négy típusát lehetett azonosítani, amelyeket a következő szavakkal illettem: heroikus, gyengéd, rendkívül komikus, kellemesen komikus. A típusok, az illető könyvek kreativitás értékei és a szerzők neme közti összefüggések komplexek, határozottak és tanulságosak: a Ranktól és Jungtól vett fogalmak (HELSON, 1977) integrálásának alapján lehet ezeket megfogalmazni.

A szerzők munkastílusának tanulmányozása céljából 50 tételből álló Q-készletet alakítottam ki. Az egyes tételeket a szerzők csoportosították, kitöltöttek két személyiség-leltárt és beszámoltak a tanulmányozott könyvük írása során átélt élményeikről.

Az eredmények azt mutatják, hogy a legkreatívabbnak megítélt szerzők a kevésbé kreatívnak ítélt íróktól eltérően írták le munkastílusukat, valamint arra is fény derült, hogy a heroikus és a gyengéd történetek írói különböző munkamódszerek alapján dolgoznak. A személyiségleltárakban szintén eltérések figyelhetők meg. A fent idézett dolgozatban közöltem a kvantitatív eredményeket (HELSON, 1977), a rákövetkező évben pedig egy olyan dolgozatot publikáltam, amelyben az írók tágkörűen értelmezhető beszámolóit adtam közre (HELSON, 1978).

Kutatásaimnak egy másik irányvonala arra irányult, hogy a képzeletbeli történeteket tartalmazó gyermekirodalom (az angol nyelven rendelkezésre álló irodalomra szűkítve vizsgálataimat) hogyan változott meg a különböző történelmi periódusokban. Összehasonlítottam a modern periódusban (1930 óta) írt fantáziailrodalmat – amely a kreativitás tekintetében átlagos vagy valamivel az átlagosnál magasabbra értékelhető – olyan könyvekkel, amelyeket a különböző korszakokban készült gyermekirodalmak történeti összefoglalásaiban tárgyalnak (HELSON, 1973).

Bár mindez rendkívül érdekel, jelen esetben elsődleges célom a metodológiai kérdéseknek a tárgyalása. Összességében nézve tehát egy sor koherens eredményhez jutotunk, amelyek tekintélyes mértékben vonatkoztathatók a változók terjedelmére és komplexitására, egy történetekből álló mintára, valamint a szubjektív benyomásokat kvantifikáló technikákra. Tanulságos lenne áttekinteni Martindalének (1983, 1984) ugyanezekre a történetekre vonatkozó módszereit. Talán még hozzá kellene tennem azt, hogy kutatásokat végeztem a gyermekirodalom kritikusaira és terjesztőire vonatkozóan is, a könyveket és az írókat elemző eljárásaimhoz hasonló eszközöket használva. A kritikusok azok a gyermekirodalomban jártas olvasók, akik mindent megtesznek azért, hogy nézeteiket közreadják, s ennél fogva a kritikák szisztematikus tanulmányozása érdekes megközelítést nyújthat az irodalomban való részvétel pszichológiai vizsgálatáról (HELSON, 1982, 1983).

Próbavizsgálat a módszer novellákra történő alkalmazásáról

Ésszerűnek tűnt, hogy kísérletet tegyek a személyiségfelmérés módszerének alkalmazására, a megjelölt elbeszélésekre koncentrálva. Be kell vallanom azonban, hogy a feladat igencsak vegyes érzelmekkel töltött el, mivel egy ez ideig számomra nem túlzottan ismert területet kellett felmérnem, és az ilyenfajta kutatásoknak éppen a kezdeti stádiumában mutatkoznak meg a legnagyobb nehézségek. A félreérthetőség kockázata szinte megbénítja a kutatót. A modern novella lényegesen különbözik a fantáziatörténet-től, s ennél fogva az előzőleg használt kódolási formák és az azok háttérében álló elmélet nem volt alkalmazható.

A vizsgálat kezdetén ésszerűnek tűnik kiválasztani a novelláknak egy kisszámú mintaanyagát olyan történetekből, amelyek kategóriájuk alapján várhatóan eltérőnek bizonyulnak majd. A választott kategóriacsoportok a következők voltak: magyar novellák, nők által írt novellák, szórakoztató jellegű novellák, valamint a „világirodalom legkiemelkedőbb” novellái. Munkatársammal, Tracy Artsonnal minden csoportba 6-6 novellát választottunk be; megpróbáltunk előítéletektől mentesek maradni, és a csoportokat a legjobb tudásunk szerint összevethetőkké tenni. A legtöbb történet há-

rom antológiából származott: egy magyar novella gyűjteményből*, a „világirodalom legszebb” novelláinak a kötetéből, s végül egy nagyobb csoport pedig egy olyan gyűjteményből származott, amelyet Somerset Maugham szerkesztett. A 3. táblázatban találjuk a mintául vett novellák cím szerinti felsorolását.

3. táblázat

A próbavizsgálatban mintául használt elbeszélések jegyzéke

Magyar novellák

Barbárok (Móricz Zsigmond)
Omlette à la Woburn (Kosztolányi Dezső)
Ének (Pap Károly)
Jókedv és buzgalom (Déry Tibor)

Nők által írt történetek

Gyönyör (Mansfield)
Maria Concepcion (Bowen)
Reduced (Porter)
A nagy szőke (Thompson)
Az ajándék (Gordimer)
Minden összefut (O'Connor)

Szórakoztató szerzők novellái

Az aranypolgár (Poe)
Az ékszer (Maupassant)
A pókar-lakás száműzöttei (Hart)
A fodrász (Lardner)
Mr. Mindentudó (Maugham)
Tobermory (Saki)

A „világirodalom nagy” novellái

A pöszmétebokor (Csehov)
A szerencse hintalova (Lawrence)
A holtak (Joyce)
Metamorfózis (Joyce)
A fal (Sartre)
Tiszta, világos kávéház (Hemingway)

A történetek elolvasásával egyidőben foglalkoztunk a kódolási formával is. A novella olyan finoman megformált változatos alakzat, hogy rendkívül fáradságos munkát jelentett olyan változókból listát készíteni, amelyek elég tömörek voltak ahhoz, hogy a gyakorlatban jól alkalmazhatók legyenek, egyúttal elég hosszúak is ahhoz, hogy kellőképpen átfogó tartalmi kifejezésre legyenek alkalmasak. Mindezen nehézségek ellenére kitartottunk eredeti célítűzésünk mellett. Elolvastam DEUTSCH egyik dolgozatát (1982), amelynek komplexitása, a benne alkalmazott változók helyes megválasztása és terjedelme rendkívül alkalmasnak látszott ahhoz, hogy a kódolási kérdőívek elkészítéséhez kitűnő alapul szolgáljon. Deutsch azt állítja, hogy azok az emberek, akik az általa leírt szociális interakció típusokban közreműködnek, általában előre meghatározható kognitív orientációval, motivációkkal és morális attitűdökkel rendelkeznek, s kísérletet is tesz ezek felsorolására. Még ennél is többet állít, de a jelen esetben modelljét nem tudom teljes egészében felhasználni. A 4. táblázat bemutatja a kísérleti formát öltő kódolási kérdőív számos részének anyagát, szociális interakció dimenzióit, hatásokat, szükségleteket, jellemvonásokat, morális attitűdöket, strukturális változókat, stilisztikai jellegzetességeket, és az olvasók reagálásainak formáit. A kódolási formula majdani továbbfejlesztett változata a jelenleginél jóval tökéletesebb lesz, s számos olyan viszony, amely most khi-négyzet próbával 0.10 szinten szignifikáns, nagyobb anyagon majd jóval meggyőzőbb módon lesz demonstrálható.

*44 Hungarian Short Stories, Corvina, 1979.

Illusztráció a próba kódolási kérdőív anyagából

A szociális interakció dimenziói

- ☐ együttműködő vagy versengő
- ☐ egyenlő vagy egyenlőtlen
- ☐ szocioemocionális vagy feladatcentrikus

Szükségletek

- ☐ támasz igénylése
- ☐ megalázkodás
- ☐ hovatarozás
- ☐ gondozás igénylése
- ☐ teljesítmény
- ☐ dominancia
- ☐ agresszió
- ☐ intracepció

A szereplők jellemző jegyei

- ☐ erős vagy gyenge kapcsolat a szereplők között
- ☐ előtérben vannak az érzések vagy reflexiók, vagy a hangsúly a viselkedésen van
- ☐ a főszereplő férfi vagy nő
- ☐ a főszereplő áldozat lesz, vagy olyan valaki, aki felfedez, fölbekerekedik és irányítja sorsát

Szorogató hatások

- ☐ szegénység
- ☐ tehetetlenség
- ☐ státushiány
- ☐ nem megfelelő értékek

Morális és filozófiai attitűdök

- ☐ nincs morális attitűd
- ☐ praktikus erkölcs (pl. ne ítélj túl korán)
- ☐ szerelem és érzés megnyilvánulása a versengésen és az ellenőrzésen túl
- ☐ sztoikus kitartás
- ☐ a psziché felkutatása (morális implikációk)
- ☒ az emberi körülmények felkutatása

Szerkezet

- ☐ hangsúly a cselekményen
- ☐ hangsúly a környezeten
- ☐ hangsúly a jellemen
- ☐ hangsúly a szituáción
- ☐ hangsúly a forgatókönyv változásain, az össze nem egyezésen, az ügyes fogásokon van

Az olvasó reagálása olvasás közben

- ☐ jól szórakozik
- ☐ érzékileg elégedett
- ☐ kényelmetlenül érzi magát
- ☐ izgatott
- ☐ mint olvasó, részesnek érzi magát
- ☐ a karakterekre figyel

Reagálások a történet végén

- ☐ elégedett
- ☐ bizonytalan, összezavart
- ☐ tovább kíván gondolkodni a történeten

Megjegyzés:

Ezeket a változókat — ahogy azt a 2. táblázat bemutatja — osztályozzuk, vagy az „olvasó regálása” esetében ellenőrizzük. Az itt bemutatott lista csupán illusztrálás célját szolgálja, korántsem teljes.

Szeretnék ismertetni még néhány eredményt, amelyekhez ezekből a kezdeti vizsgálódásokból jutottam. Habár a magyar novellák szereplői néha azt remélik, hogy a társadalmi interakció kooperatív és egyenlő lesz, az tulajdonképpen erősen vetélkedésre serkenti őket és egyenlőtlen. Egyúttal megállapítható, hogy az interakció inkább feladatcentrikus, mint szocio-emocionális, ha összevetjük a magyar elbeszéléseket a többi elbeszéléssel. Magas pontszámot kapott a nyomasztó súlyú szegénység és tehetetlenség. Még a „Kamasz meg az asszony” c. szerelmi történetben is alig ismerik egymást a szereplők. Sokszor nagyobb hangsúlyt kap a szereplők viselkedése, mint az érzéseik és reflexióik. A fontos szereplők gyakran áldozatok lesznek, akik az igazságtalanságra való morális reagálást váltják ki.

Ezek a próbaeredmények alátámasztják Deutsch felfogását arra vonatkozóan, hogy a szociális interakció dimenziók hogyan kapcsolódnak egymáshoz, és hogy a motivációk és a morális attitűdök milyen módon kapcsolódnak a szociális interakció típusaihoz. Az ember azt gyaníthatja, hogy az igazságtalansággal kapcsolatos érzések a (férfi) magyar írók arra készítették, hogy az interakció egyenlőtlenségéről és a versengés formáiról írjon, és hogy az ilyen interakció sokkal inkább a cél-orientáltságú, mint a szocio-emocionális szituációkban, valamint az egymással nem szoros kapcsolatban levő szereplők között mutatkozik meg. Ha pedig ez így van, akkor nyilvánvalóan hibás lenne azt a következtetést levonni, hogy a magyarok általában elkerülik az intim kapcsolatot, az érzelmet, és a kritikai elmélkedést a viszonyok felett. De ezek már olyan bonyolult kérdések, amelyeknek a tárgyalása messze meghaladná a jelen dolgozat céljait.

Érdekes összehasonlítani a magyar novellákat a nők által írt történetek csoportjával, amelyekben a főszereplők szintén túlnyomórészt áldozatok vagy igazságtalan bánásmódban részesítik őket. Ezekben a történetekben a szociális interakció azonban erősen szocio-emocionális, és a szereplők majdnem mindig primer viszonyban állnak egymással. Kevesebb hangsúly esik az egyenlőtlenségre, mint a magyar novellákban, és az osztályzatok a kooperáló versus versengő dimenzió közepén vannak. A nők által írt történetekben a főszereplők számára a problémát gyakran a szocio-emocionális helyzet nem egyértelmű volta jelenti az egyenlő – egyenlőtlen és a kooperatív – versengő dimenziók tekintetében. Például a „Minden összefut” című történetben a fiatalember egyszerre érzi magát anyjához képest felsőbbrendűnek és alsóbbrendűnek, és viszonyuk ennél fogva kooperatív, ugyanakkor antagonisztikus is. A nők által írt elbeszélések viszonylagosan magas osztályzatokat kapnak a támasz, a megalázkodás és a hovatartozás igénylésének a tekintetében, amikor ezeket együvé csoportosítjuk. A szereplők érzése és reagálása nagyobb hangsúlyt kapnak, mint viselkedésük. A kiválasztott történetek jól illusztrálják mindazt, amit a nők pszichológiájáról írtak.

Az elbeszélések további két csoportját nehezebben lehet leírni a szociális interakció típusainak alapján. A szórakoztató szerzők novellái általában olyan szituációkat tartalmaznak, amelyek mérsékelt kellemesek (kooperatív, egyenlő, szocio-emocionális), de egyúttal valamilyen problémaábrázolás történik bennük, mint például „Mr. Mindentudó” bosszantó uralkodó szerepe a társaságon, amelynek tagjai jól akarják érezni magukat egy tengeri hajóutazás során. De ugyanakkor itt a szociális interakció, valamint a szereplőket érő nyomasztó hatások és motivációk típusai kevésbé fontos szerepet játszanak mint az íróknak az elvárásokra és a forgatókönyvekre vonatkozó

eljárásai. Ezekben az elbeszélésekben nincsen igazi morál, hacsak a rugalmas tudati orientálódásra utaló bölcsesség nem mondható annak.

Végezetül pedig a világirodalom remekei közül választott novellákat egyszerűen lehetetlen leírni a szociális interakció dimenzióinak megfelelően, mivel gyakran valami ellentétes vagy teljesen eltérő kontextus explorálása adja a nyilvánvaló szituációt. Így például „A pöszmétebokor” című novellában szereplő barátok közötti kellemes és nyugodtnak mondható interakció ellentétben áll mind a főhős célra törő bátyjának a történetével, mind pedig a főszereplő erkölcsi fennköltiséggel szemben megnyilvánuló, mélyen átértéztetett kifogásával. Az intracepció szükségletet, mint általában, ebben a történetben is nagyra értékeli az osztályozók, és így erősen kihangsúlyozódnak a szereplők érzései és reflexiói. Maga a főszereplő nem áldozata a társadalmi egyenlőtlenségnek, hanem odaadó kutatója az emberi feltételeknek és azok erkölcsi velejáróinak. Lehetséges az is, hogy ezek a történetek egyáltalán nem jobbak a másik kategóriákhoz tartozóknál, de általában mégis jó például szolgálnak annak a megértéséhez, hogy mit értünk „kiemelkedőnek”.

További információkat nyerhetnénk még a kódolási formula változóinak egyéb kategóriáiból is, de ez a dolgozat csupán azt a célt szolgálja, hogy bemutassa, milyen reményeket táplálhatunk novelláknak egy megfelelő konceptuális keretben történő tárgyalásával, egy kiválasztott mintával és a személyiségmérésből származó metodikák alkalmazásával.

(Fordította: Andor József)

Irodalom

- BARRON, F., ROSENBERG, M., 1970, King Lear and his fool: A study of the conception and enactment of dramatic role in relation to self-conception, *Educational Theatre*, 22, 276–283.
- BEAUGRANDE, R. de, 1984, Az irodalmi kommunikáció sémái, *Pszichológia*, 3.
- BLOCK, J., 1961, *The Q-sort method in personality assessment and psychiatric research*. Springfield, Ill., Thomas.
- CRAIK, K. H., 1977, Assessing historical figures: The use of observer-based personality descriptions, *Historical Methods Newsletter*, 10.2, 66–76.
- CRAIK, K. H., 1982, Assessing the personalities of historical figures, Tanulmány a Történelem és pszichológia című konferenciára, *Stanford University*, május 7–9.
- DEUTSCH, M., 1982, Interdependence and psychological orientation. In: DERLEGA, V. J., GRZELAK, J. (eds.), *Cooperation and helping behavior*. Ch. 2, 15–43. New York, Academic Press.
- GOUGH, H. G., HEILBRUN, A. B., Jr., 1980, *Manual for the Adjective Check List*, 2nd ed. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- HALÁSZ László, 1984, A szociális percepció és az interakció megértése elbeszélésekben, *Pszichológia*, 3.
- HELSON, R., 1973, Through the pages of children's books, *Psychology Today*, 7, 6, 107–112, 117.

- HELSON, R., 1977, The creative spectrum of authors of fantasy, *Journal of Personality*, 45, 310–326.
- HELSON, R., 1978, Experiences of authors in writing their books: Two relationships between creative process and product, *Journal of Altered States of Consciousness*, 3,3, 235–248.
- HELSON, R., 1982, Critics and their texts: An approach to Jung's theory of cognition and personality, *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 409–418.
- HELSON, R., 1983, Írók és kritikusok: kétfajta hivatástudat a művészet rendszerében, In: HALÁSZ László (szerk.), *Művészetpszichológia*, Gondolat Kiadó, Budapest. 104–120.
- MARTINDALE, C., 1983, Az angol költészet fejlődése, In: HALÁSZ László (szerk.), *Művészetpszichológia*, Gondolat Kiadó, Budapest. 332–355.
- MARTINDALE, C., 1984, Elbeszélő szövegek elemzése: mennyiségi módszer elbeszélő szövegek szimbolikus jelentésének bizonyítására, *Pszichológia*, 3.
- MURRAY, H. A., 1938, *Explorations in personality*. Oxford University Press, New York.
- LINDAUER, M., 1984, A novella és helye az irodalompszichológiában, *Pszichológia*, 3.
- SIMONTON, D. K., 1984, Shakespeare színdarabjai és szonettjei: A differenciális népserűség meghatározói, *Pszichológia*, 3.

RAVENNA HELSON

A PERSONALITY ASSESMENT APPROACH TO THE STUDY OF LITERATURE

The application of methods and concepts of personality assessment to the study of literature seems to be a promising but largely undeveloped field. As a possible tool, adjective lists (ACL) and Q-sort (California Q Deck) were employed in order to provide comparable and quantifiable descriptions of characters of pieces of literature and historical figures. As a new possibility of the application of the personality techniques to literature, the literary work can be considered as a projective expression of the authors' personality. In other studies Hungarian short stories were compared with stories written by women, stories by „famous entertainers”, and stories considered as „word's great stories”. According to the preliminary results, the quantitative methods may provide significant differentiating features concerning the investigated types of short stories.